

niet direct te verwachten. In de loop van de negentiende eeuw vonden vooral geleidelijke ontwikkelingen plaats, waarvan het resultaat was dat de Stichtse samenleving in 1900 op veel punten sterk verschilde van die in 1800. Zo nam de gemiddelde levensduur toe, hoewel Van Poppel duidelijk maakt dat dit proces pas na het midden van de negentiende eeuw inzette door een daling van de sterfte in de leeftijdsgroep van 15 tot 50 jaar. Voor pasgeborenen verbeterden de overlevingskansen pas omstreeks 1900. Andere ontwikkelingen waren de (vrijwel) verdwijning van het alfabetisme, een daling van de gemiddelde huwelijksleeftijd (door een verbeterde levensstandaard) en een toename van de geografische en de sociale mobiliteit. Het duurde evenwel nog tot na 1900 al eer de Utrechtse samenleving een opener karakter kreeg.

Zoals gezegd zijn bovengenoemde inzichten niet nieuw. De kracht van de HSN moet dan ook komen van een comparatieve aanpak waarbij vergelijkingen tussen grotere geografische eenheden plaatsvinden. De auteurs hebben de provincie Utrecht daar klaarblijkelijk te klein voor gevonden want een vergelijking van bijvoorbeeld de zandgronden in het oosten met het veen-weidegebied in het westen blijft uit. Daarentegen is wel aandacht besteed aan het verschil tussen stad en platteland. In alle studies wordt duidelijk dat de stad Utrecht een afwijkend patroon laat zien van de rest van de provincie. Voor de overige steden is dit nauwelijks te zeggen, mede omdat er telkens verschillende steden in de analyses opduiken. Terwijl in drie artikelen alleen Amersfoort en Utrecht als steden genoemd worden, haalt Boonstra hier Rhenen, Wijk bij Duurstede en Montfoort bij en onderscheidt Van Poppel 'de stad Utrecht, het platteland (gemeenten die zowel in 1815, als in 1850 en 1912 minder dan 2000 inwoners telden) en de overige gemeenten' (56). Bij deze laatste categorie moet het om meerdere plaatsen zijn gegaan (welke? Veenendaal, Zeist?), maar in figuur 8 op pagina 57 is alleen sprake van Amersfoort!

Ook bij de analyse tussen sociaal-economische groepen ontbreekt de conceptuele samenhang in de bundel. Uiteraard gaat het hierbij om het lastige probleem factoren als inkomen, sociale status en beroep samen te brengen tot een relevant en werkbaar instrumentarium. Van Leeuwen en Maas hebben daartoe een zorgvuldige poging gedaan, maar hun indeling in 7 groepen is helaas alleen door Kalmijn en door Kok overgenomen. Van Poppel heeft zich bediend van de omstreden indeling van Oene en Van Gielen, waarbij boeren bijvoorbeeld tot dezelfde groep worden gerekend als landarbeiders en vissers. Bij Boonstra is sprake van weer een andere indeling, nu naar 'sociale klasse'. De lezer vraagt zich af waarom de auteurs niet gevraagd is van dezelfde stratificatie uit te gaan. Het zou de duidelijkheid ten goede zijn gekomen.

Samenvattend kan gesteld worden, dat de bundel degelijke analyses bevat, maar dat aan de presentatie ervan meer zorg had kunnen worden besteed (veel onleesbare grafieken; in figuur 7 op pagina 56 plotseling Engelse beroepsomschrijvingen). De feitelijke waarde van HSN kan uiteindelijk pas worden bepaald wanneer de hele nationale steekproef is afgerond.

Ronald Rommes

R. van den Berg, O. E. Tellegen-Couperus, W. J. Witteveen, ed., *Tussen recht en geschiedenis* (Bijdragen tot de rechtsgeschiedenis van de negentiende en twintigste eeuw, Studiedag Tilburg 1995; Tilburg: Tilburg University Press, 1996, 261 blz., f42,50, ISBN 90 361 9916 6).

In 1996 heeft een vergadering van rechtshistorici plechtig een aantal resoluties aangenomen. Eén daarvan luidt parmantig: dat rechtshistorici in de eerste plaats juristen zijn en blijven (zie

Rechtshistorisch Nieuws. LVII (oktober 1996) 5). Dat historici alsnog bereid zijn — en misschien blijven — aan de pennenvruchten van hun broeders aandacht te besteden, ligt natuurlijk aan hun oecumenische instelling die zich niet zo gauw door een groepje arrogante sectariërs van de wijs laat brengen. Zij hebben ook weinig reden om het nuttige werk van hun vakgenoten noch dat van ijverige juristen-dilettanten te negeren op de vele gebieden waar recht en geschiedenis elkaar raken.

De *acta* van de derde studiedag der werkgroep Rechtsgeschiedenis van de Negentiende en Twintigste eeuw bieden ten opzichte van de vorige (zie ree. *BMGN*, 1995,598) enkele verrassingen. Van de 19 bijdragen betreffen er ditmaal nogal wat politieke- en rechtstheorie en historiografie (W. J. Witteveen over J. de Bosch Kempers 'De wetenschap der zamenleving'; C. J. H. Jansen over kritiek op rechtspraak en wetgeving in het begin van de twintigste eeuw; M. S. Groenhuijsen over 'Enige ideeën binnen de Historische School omtrent het legaliteitsbeginsel in het strafrecht') en rechtsfilosofie (bijdragen van G. C. J. J. van den Bergh en P. J. van den Hoven over Jacob Israël de Haan als auteur van de rechtskundige significa, J. M. Broekman over rechtstaal filosofie en rechtsfilosofie). Staatsrechtelijke aspecten staan centraal in de artikelen van W. P. Seeker (Willem I en de ministeriële verantwoordelijkheid), H. Spormans (Drie liberale concepties over taak en inrichting van het openbaar bestuur) en E. J. Janse de Jonge (Rechter en politiek in de VS en Nederland, een vergelijking). De overige bijdragen betreffen dogmatische studies van privaatrechtelijke onderwerpen, onder andere: ontbinding van de arbeidsovereenkomst wegens gewichtige redenen (door C. J. Loonstra), fiscale aspecten van de vennootschap onder firma (L. M. Koenraad), de 'klassieke' opvattingen van 'contract' en het moderne gesocialiseerde privaatrecht (F. A. J. Gras), eigenaars en houders en de actie uit onrechtmatige daad (O. E. Teilegen-Couperus), belemmering van de vrijheid van huwelijkskeuze door voorwaarden in testamenten in de vorige eeuw (H. Kooiker) en de invloed van het Franse echtscheidingsrecht in de Nederlanden 1815-1830 (door E. K. E. von Bóné, aan wie het kennelijk is ontgaan dat in hâar vaktijdschrift, het *Tijdschrift voor rechtsgeschiedenis* een fundamentele studie over het Franse revolutionaire huwelijksrecht is verschenen: 1979,9-51 en 99-127).

Een plaats apart neemt de bijdrage van F. R. Ankersmit in, de historicus die tien jaar geleden in zijn 'Tegen de verwetenschappelijking van de geschiedbeoefening' als uitgangspunt nam: 'de huidige overproductie in ons vak' (*Balans en perspectief. Visies op de geschiedwetenschap in Nederland*, 1987, 55). Van zijn hand is de omvangrijkste bijdrage aan de bundel (niet aan de studiedag zelf) getiteld, 'Democratie en historisme' (63-85). De toegankelijkheid van ook deze bundel wordt ernstig geschaad door het ontbreken van een index.

A. H. Huussen jr.

E. Horlings, *The economie development of the Dutch service sector 1800-1850. Trade and transport in a premodern economy* (Dissertatie Utrecht 1995, Reconstruction national accounts of the Netherlands; Amsterdam: NEHA, 1995, 472 blz., f79,90, ISBN 90 71617 95 5).

In de geschiedschrijving over de Nederlandse economie was de negentiende eeuw in het algemeen de eeuw van vertraagde industrialisatie en het lang blijven vasthouden aan overzeese handel. Hoewel de 'Jan Salie-geest' inmiddels wel uit de meer wetenschappelijke economische geschiedschrijving is verdwenen, blijft het beeld van achteraan lopen als het om industriële ontwikkeling gaat hangen. Zoals Horlings terecht constateert werd in de geschiedschrijving de ontwikkeling van de Nederlandse economie inderdaad vooral vanuit het perspectief